Лидија Терек

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за социологију

lidijaterrek83@gmail.com

UDK: 001.891:316.624-053.6(497.11)

Прегледни научни рад

Примљен: 15.01.2017.

doi:10.5937/socpreg1701181T

МЕТОДОЛОШКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ЕМПИРИЈСКИХ ПРОУЧАВАЊА ОМЛАДИНСКОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Сажетак: Крајем XX и почетком XXI века научна јавност је почела да се бави проучавањем проблема омладинског насиља, који је постао све учесталија појава у свим друштвима, без обзира на њихов степен друштвеног развоја. Проучавање насилничког понашања младих у српском друштву има кратку традицију. Прво велико истраживање појавног облика насиља међу основношколским и средњошколским узрастом је почело 2006. године у оквиру УНИЦЕФ-овог пројекта „Школа без насиља“, након чега су истраживања ове појаве узела маха, мада их још увек нема у довољном броју. Истраживања која се баве овом тематиком често се фокусирају на основношколски узраст, док се питањем омладинског насиља бави врло мали број. Циљ овог рада јесте да се најпре позабави методолошким тешкоћама које се јављају приликом проучавања омладинског насиља, а онда и да анализира специфичности доступних емпиријских истраживања омладинског насиља у нашем друштву.

Кључне речи: методолошке специфичности, омладинско насиље, емпиријско истраживање.

Уводна разматрања

У другој половини XX и почетком XXI века проучавање насиља се интензивирало у научним круговима, јер је оно постало глобалан феномен, који се појавио у друштвима који су се налазили на различитом степену друштвеног развоја и који су имали различиту историју. Проблем насиља је веома комплексан, између осталог, и због тога што има бројне појавне облике. У овом раду ћемо се бавити омладинским насиљем, односно анализираћемо методолошке специфичности његовог емпиријског проучавања у Србији.

У фокусу истраживања, која су се бавила проблемима омладине у српском друштву након Другог светског рата, претежно су били неповољан положај, специфични културни обрасци и начин живота ове генерацијске групе. У периоду између педесетих и седамдесетих година XX века проблематиком њиховог агресивног и насилног понашања бавили су се спорадично поједини аутори, и то анализирајући малолетничку делинквенцију, криминалитет и васпитну запуштеност младих људи (види Bročić, 1971). Средином деведесетих, након завршених оружаних сукоба на простору бивше Југославије, научна јавност је почела да се интересује за последице које је грађански рат проузроковао у друштву, анализирајући, између осталог, и међунационалне односе младих људи, како би измерили етничку дистанцу и утврдили постојање међуетничких, односно међунационалних конфликта. Иако су током овог периода постојала истраживања која су проучавала конфликте међу младима, она су била ретка. Тек су се након демократских промена, крајем 2000. године, проучавања проблема, којима се млади људи сусрећу у нашем друштву, интензивирала, па су и истраживања агресивности и насилничког понашања омладине постала учесталија. Наравно, то не значи да их данас има у довољном броју.

У овом раду ћемо представити теме и циљеве емпиријских истраживања која су се бавила омладинским насиљем у нашем друштву, и покушаћемо да критички проанализирамо начин на који су истраживачи у Србији приступили проучавању овог проблема, на који начин су га операционализовали и које инструменте су користили. Како бисмо постигли постављени циљ, најпре ћемо се позабавити методолошким тешкоћама које се јављају приликом проучавања омладинског насиља, а потом ћемо анализирати и упоредити доступна истраживања која су спроведена у српском друштву.

Методолошке тешкоће у проучавању омладинског насиља

Основа сваког научног истраживања јесте јасно и прецизно дефинисан проблем, као и прецизно дефинисани појмови којима се дати проблем ближе одређује. Овако дефинисан проблем истраживања је неопходност, која омогућава његову лакшу операционализацију, идентификацију, сагледавање и мерење на терену, чиме се обезбеђује достизање постављених циљева истраживања.

Приликом проучавања омладинског насиља, прва велика препрека са којом се истраживач сусреће се управо односи на потешкоће у вези јасног и прецизног дефинисања проблема истраживања. У научној литератури не постоји једна, опште прихваћена и усаглашена дефиниција ни насиља, ни омладине, што додатно компликује ствари. Проблем прецизног дефинисања ове појаве је само једна од

потешкоћа које се јављају приликом проучавања насилничког понашања омладине, а које произилазе како из сложености насиља као друштвеног феномена, тако и из специфичности омладине као друштвене групе.

На наредних неколико страница ћемо покушати да представимо ове препреке.

Тешкоће које произилазе из сложености насиља као друштвене појаве

Како је насиље сложен друштвени феномен, његовим проучавањем се баве разне науке и начне дисциплине, попут психологије, педагогије, криминологије, права, медицине, социологије и других. Свака од њих овом проблему приступа ослањајући се на теоријске основе на којима су и саме утемељене, па сходно тим теоријским становиштима интерпретирају појам насиља и сагледавају његове могуће узроке. Тако на пример, психолози насилном понашању углавном приступају са становишта да је оно реализована агресија појединца, педагози га посматрају из угла неадекватне социјализације и пропуста у васпитању, криминологи се насиљем баве као једним видом ризичног, односно делинквентног понашања, лекари га проучавају као последицу одређених алергија, неуропсихичких и менталних обољења и слично, док га социолози анализирају као последицу многобројних друштвених чинилаца и процеса. У складу са наведеним приступима, формирале су се многобројне дефиниције насиља, од којих ћемо у овом раду навести само неке. Попадић насиље одређује као „намерно и неоправдано наношење штете другоме“, при чему се, по његовом мишљењу, „неоправданост састоји у нелегитимности, незаслужености, прекомерности или непримерености таквог поступка“ (Popadić, 2009:15), за Роланда (Roland) је насиље „дуготрајно наношење физичке или психолошке штете од стране појединца или групе, усмерено на појединца који није способан да се заштити у датој ситуацији“ (Roland, 1989 наведено према Динић, Соколовска, Миловановић, и Ољача, 2014: 400), док га Галтунг (Galtung) посматра као утицај, који као такав, претпоставља постојање актера који врши утицај, актера који је под утицајем и начина на који се тај утицај врши (Galtung, 1969:169). У *Посебном протоколу за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*, које је издало Министарство просвете Републике Србије 2007. године, насиље је дефинисано као „сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја и достојанства деце/ученика“ (Калезић Вигњевић, et al., 2007:8). Ово су само неке од дефиниција које постоје у стручној литератури. Иако међусобно различите, њиховом анализом можемо да извучемо неке заједничке карактеристике, а то су да је насиље

однос који је заснован на неједнакој дистрибуцији моћи и да код насилника (који поседује моћ) постоји намера да нанесе штету жртви и/или постоји жеља да га на неки начин повреди.

Дефинисање појма насиља није компликовано само из разлога што постоје многобројни приступи проучавању овог проблема, већ и из разлога што се значења појединих сродних појмова, попут агресије и сукоба, преклапају са појмом насиља, те их је тешко јасно разграничити. У покушају да направи дистинкцију између агресије и насиља, Попадић агресију одређује као „понашање *с намером* да се други повреди. Код агресије и агресивности снажан је нагласак на агресивном мотиву који стоји иза поступка и који се обично схвата као трајна диспозиција“ (Popadić, 2009: 15). Аутор сматра агресивним и онај поступак који је имао намеру да повреди, али није успео да произведе такав ефекат. За разлику од агресије, Попадић насиље види као реализовану агресију и истиче да је за насиље од изузетне важности чињеница да се ради о неоправданом поступку, код које је штета централна, а намера није увек нужна, за разлику од агресије, где је намера централна, а штета није увек нужна (Ibid.). Олвеус (Olweus) истиче да је агресија општи, свеобухватни појам, док је насилно понашање врста агресивног понашања (Olweus, 1999). Да агресија и насиље имају додирних тачака потврђују и истраживања која су утврдила позитивну повезаност насилништва и агресије, а агресивност као особина се показала као један од најважнијих предиспонирајућих фактора за јављање агресивног и насилничког понашања (Динић, Соколовска, Миловановић и Ољача, 2014). Иако постоје покушаји да се објасни веза између агресије и насиља, као и да се ови појмови јасно разграниче, сваки аутор нуди своје виђење и схватање, а без једног, опште прихваћеног становишта, они само доприносе још већем шаренилу у разумевању ових појмова.

Други појам који је близак појму насиља, јесте сукоб. Он се често поистовећује са агресијом, агресивним понашањем, па чак и са физичким насиљем. Луис Козер (Lewis Coser) друштвени сукоб одређује „као борбу око вредности и захтева за оскудним положајима, моћи и ресурсима, у којој су циљеви противника да неутралишу, повреду или униште своје супарнике“ (Koser, 2007:14), а према Болчићу је „врста друштвеног односа, интеракције, друштвеног дешавања, где су јасно уобличене „стране“ у сукобу свесне својих потреба (интереса), које „виде“ („перципирају“) у друштвеном простору њима супротстављену страну, потребе и начин на који друга страна осујећује остваривање потреба дате стране“ (Болчић, 2003: 229). Иако ове дефиниције директно не изједначавају друштвени сукоб са појмом насиља, оне свакако сугеришу да се ради о насилном чину. Тек се у истраживањима новијег датума конфликт одређује као „облик социјалне раз-

мене између две особе у којој долази до отвореног и узајамног супротстављања циљева, а које се манифестује кроз понашање у виду супротстављених изјава и акција“ (Laursen, 1996 и 1998, наведено према Petrović, 2009). Овако дефинисан појам друштвеног сукоба наглашава постојање супротстављених интереса, ставова и мишљења између две или више страна, али се не инсистира на њиховом насилном карактеру. Конфликти могу да ескалирају у насиље, међутим, појам друштвени сукоб не значи нужно и употребу истог. Начин на који ће се настале конфликтне ситуације решавати јесте оно што одређује да ли ће до насиља доћи или не.

На јасно и прецизно дефинисање проблема истраживања утиче и чињеница да не постоји јединствена подела насиља, већ аутори на различите начине одређују његове врсте, односно облике. Тако, известен број аутора (види Glasser, 1998; Walsh, 1983) насиљем сматра искључиво физичко повређивање, док други ово схватање проширују и насиље деле на физичко, сексуално и психичко (види Stanko, 2001); физичко, вербално и релационо (види Smokowski & Korasz, 2005); структурно, културно и директно (види Galtung, 1969), односно емоционално/психичко, физичко, електронско, сексуално и социјално (Калезић Вигњевић, et al., 2009). Ове поделе не зависе искључиво од начина на који се појам насиља дефинише, већ и од угла из којег се овој проблематици прилази. Наиме, насиље можемо проучавати из перспективе актера, типа акције, места на којем се оно дешава, као и из перспективе различитих карактеристика, попут учесталости, намере, тежине дела и слично (Babović, 2015). С обзиром на актере, насиље може бити усмерено према женама, младима, старима, али исто тако и према имигрантима, радницима, етничким заједницама и другима. Из овог угла, насиље можемо посматрати и с обзиром на међусобне односе актера и тада говоримо о вршњачком, партнерском, родитељском насиљу и слично. Уколико насиље проучавамо с обзиром на тип акције, тада се бавимо физичким, психичким, социјалним, сексуалним и дигиталним насиљем, а уколико га истражујемо из перспективе места на којем се оно дешава, проучаваћемо га у односу на јавни и приватни простор. Насиље у јавном простору може имати разне облике попут злочина из мржње, случајних напада, сукоба навијачких група, нереди и слично, док се у проучавању насиља у приватном простору најчешће говори о породичном насиљу. Како бисмо боље разумели насиље, неопходно је да упознамо и његове друге карактеристике, попут учесталости и тежине, а такође, је неопходно да установимо његове узроке, динамику, механизме и последице (Ibid.).

С обзиром на предочену комплексност, први корак приликом истраживања насиља јесте да се јасно одреди које актере желимо да проучавамо и у каквом окружењу. Уколико одредимо да желимо да се бавимо проблемом омладинског

насиља, то значи да треба да испитамо све облике насиља чији су актери млади, било да се они налазе у улози насилника, било у улози жртве и независно од тога да ли се то понашање јавља у јавном или приватном простору. Међутим, чак и када јасно одредимо да желимо да се бавимо проблемом омладинског насиља, суочићемо се са чињеницом да се и појам омладине различито схвата. Које су то специфичности ове друштвене групе које доводе до методолошких тешкоћа и којих треба да будемо свесни приликом истраживања омладинског насиља, предочићемо у наредном делу.

Методолошке тешкоће које се јављају приликом проучавања омладине и њене специфичности као друштвене групе

Као што је случај са појмом насиља, тако и појам омладине није лако дефинисати из неколико разлога. Најпре, док се у свакодневном говору појмови омладина, млади, млади људи и адолесценти најчешће изједначавају у значењу, поједини аутори међу њима праве разлику. Анђелка Милић и Лилијана Чичкарић износе да се појам млади односи, пре свега, на „био-антрополошка и психолошка универзална својства људске врсте која имају своју органску базу у процесима одрастања“ (Милић и Чичкарић, 1998: 13) и да се обим, врста и трајање овог периода разликује од друштва до друштва. С друге стране, омладину дефинишу „као нешто више од скупа особа истог узраста, као ентитет који делимично поседује нека групна својства или као јединствена структурална матрица одрастања, тј. као специфичан институционални однос и простор у који се смештају млади људи и у коме они сами себе, као и други њих, доживљавају на специфичан начин“ (Ibid., 13). У групи аутора који праве дистинкцију између појмова омладина и насиље спада и Смиљка Томановић, и она истиче да се „појам омладине односи [...] на друштвену конструкцију Модерне: он потенцира друштвена обележја младих као друштвене групе, настале у процесима дугог трајања који чине историјски контекст њеног настанка“ (Томановић, 2012: 10), док концепт *млади* посматра као друштвени конструкт касне модерности, у којој је нагласак на различитим конструктима и животним искуствима које припадници једне генерацијске групе проживљавају. За разлику од хомогености на коју упућује појам омладина, према схватању ауторке, појам млади истиче хетерогеност ове друштвене групе, која произилази из различитих животних стилова, друштвених положаја и слично (Ibid.). За разлику од горепомнутих аутора, Сузана Марковић Крстић не прави разлику између појмова омладина и млади и истиче да се „у социолошким истраживањима омладина одређује [...] као специфична социјално-демографска група, која се карактерише, са једне стране, присуством психолошко-физиолошких особености, које су повезане са

припремом за рад и укључивање у друштвени живот, у социјални механизам, а с друге стране, својом супкултуром, унутрашњој диференцијацијом која одговара социјалној подели друштва“ (Марковић Крстић, 2011:393-394).

Поред тога што није постигнута сагласност научне јавности око тога да ли су појмови омладина и млади синоними или не, истраживач се приликом дефинисања проблема истраживања суочава и са проблемом да у демографском смислу није могуће јасно направити дистинкцију између појединих узрасних категорија. Уједињене Нације, на пример, разликују следеће категорије:

- *Деца* - особе до 18 година
- *Адолесценти* - особе између 10 и 19 година (укључујући преадолесценцију, рану адолесценцију и касну адолесценцију)
- *Млади људи* - особе од 10 до 24 године
- *Млади* - особе од 15 до 24 године (Foy, 2002).

Из ове поделе можемо видети да се поједине категорије преклапају и прожимају, што ствара додатну конфузију.

Полазећи од одређења УН, да младе чине све особе од 15 до 24 године, које су већ стекле већи део формалног образовања, које се налазе у позицији да први пут траже посао и које почињу да стварају своја домаћинства, долазимо и до последње тешкоће са којим се суочавамо приликом проучавања младих. Наиме, ова дефиниција не може у потпуности да се примени на младе у земљама транзиције. У овим друштвима већина младих људи до 24. године живота не успевају да стекну економску самосталност која представља улазницу у свет одраслих. Услед тзв. *феномена продужене младости* горња граница за одређење омладине се помера до 29, односно 30 година, а у неким друштвима у транзицији и до 35 година живота.

Из тих разлога је, приликом проучавања омладине, неопходно да узмемо у обзир друштвено окружење у коме живе, али и специфичности саме друштвене групе. Поред друштвених и демографских обележја, омладини су својствене и одређење психолошке карактеристике које произилазе из самог процеса одрастања, међу којима је једна од кључних, амбивалентност. Амбивалентност се огледа у томе, што се, са једне стране, младим људима забрањује приступ свету одраслих, док се с друге, они сами дистанцирају од деце, али при том истовремено задржавају чврсте везе са детињством (Sibley, 1995). Адаптација и уклапање омладине у свет одраслих не тече без сукоба са друштвеном средином, јер млади људи имају потребу да докажу да су способни и зрели да преузму озбиљније улоге, а опхођење одраслих према њима као да су још увек деца, изазива у адолесцентима револт.

Опште потребе младих људи да себе доживљавају као аутономне осо-

бе и једнаке одраслима, да стварају и идеализују своје животне планове и да развијају извесне реформаторске идеје, изражавају се на социјалном плану као потребе да се заузимају лични ставови према општим проблемима друштва и да се проблеми оцењују и вреднују. Својим мишљењима и ставовима они често долазе у сукоб са мишљењима родитеља и наставника, којима се понекад оспорава ауторитет. Поред њих, адолесценти се супротстављају и општем поретку ствари у друштву, социјалним вредностима, као и правилима и моралним нормама. У основи оваквог односа налази се њихова потреба да се осамостале и потврде као самосвојне личности које размишљају (Ђурић, 1997), а знамо да је „сукоб најважнији посредник при успостављању потпуног идентитета ега и аутономије, односно потпуног разликовања личности у односу на спољашњи свет“ (Kozar, 2007:43).

Поред процеса осамостаљивања и потребе да се мења свет и све у њему, оно што период адолесценције још карактерише јесте променљивост расположења, нарцистичка повредљивост, несигурност, незадовољство собом и другима, несклад између жеља и могућности и слично. Друштвене околности су данас пуне фрустрација које се тешко подносе, а то код младих људи изазива напетост и агресивни набој који покушавају да редукују кроз необуздане активности према себи, као што су опијање, употреба дрога и разна друга деструктивна понашања (Gutović, 1998).

Управо се агресија младих људи у психолошкој литератури често наводи као један од кључних узрока њиховог насилног понашања. Међутим, треба да имамо у виду да је агресивност двојака. Фром прави разлику између биолошки адаптивне агресије, која сама по себи није зла, и људске деструктивности и окупности, које су зле (From, 1980:13, наведено према Milošević, 2009:127). Прва врста агресије представља реакцију појединца на спољне изазове и испољава се као одбрамбени механизам, док друга представља човекову тежњу за доминацијом и уништењем и произилази из људских страсти. Која ће од ова два типа агресије да превлада, зависи од друштвених услова у којима се дешава социјализација појединца (Ibid.).

Све горенаведене тешкоће које произилазе из комплексности насиља и специфичности омладине, само потврђују неопходност прецизног одређења проблема истраживања. У случају проучавања омладинског насиља ово неће бити једноставно, али уколико почетној фази истраживања посветимо довољно времена и уложимо довољно напора, нећемо имати тешкоћа у операционализацији истраживања. Једно од могућих решења за превазилажење наведених проблема могло би да буде строга фокусираност на један одређени приступ, али у том случају постоји бојазан да ће се проблем сагледавати једнострано и да се ом-

ладинско насиље неће објаснити у потпуности. Други начин би могао да буде примена интердисциплинарног приступа проблему, који би обезбедио довољно широку дефиницију омладинског насиља за проучавање свих његових појавних облика и утврђивање његових различитих узрока. Међутим, ни овај приступ није без мана. Приликом примене интердисциплинарног приступа неопходно је да се истраживање постави на јасне основе, јер у противном истраживач може врло лако да се „погуби“. На који начин су истраживачи омладинског насиља решили ове недоумице и тешкоће, видећемо у следећем делу.

Методолошки донети досадашњих приступа емпиријском проучавању омладинског насиља у српском друштву

Проучавањем насиља међу младим особама у нашем друштву бавили су се претежно психолози, педагози, социолози и криминолози, с тим да по броју објављених дела на ову тему предњаче психолози. Анализирајући емпиријска истраживања до којих смо успели да дођемо, установили смо да се највећи број истраживања бави проблемом школског насиља, једна студија проучава насиље у спорту, две проучавају међуетничке односе као узроке насиља, док се једна студија бави анализом повезаности играња насилних видео игрица и испољавања насилног понашања. У табели испод су у кратким цртама представљени циљеви, узорци, методе и инструменти ових студија.

Табела 1: Студије које се баве емпиријским проучавањем омладинског насиља

Назив студије	Циљеви студије	Узорак	Метод	Инструмент
<i>Насиље у школама Србије. Анализа стања од 2006. до 2013. године</i>	Утврђивање у којој мери насиље представља проблем у школама у Србији, односно добијање одговора на питања колико ученика је угрожено насилним понашањем својих вршњака и одраслих, колико су различити облици насиља распрострањени, како ученици и одрасли реагују на насиље у школи када су сведоци, као и да ли постоје разлике између школа према угрожености ученика насиљем?	- 109.151 ученика основних школа - 15.507 одраслих, запослених у школама	Дескриптивни метод	1) упитник за ученике млађих разреда (3. и 4. разред); 2) упитник за ученике старијих разреда (од 5. до 8. разреда); 3) упитник за наставнике; 4) упитник за директоре и секретаре; 5) упитник за стручне сараднике; 6) упитник за школске полицајце и раднике обезбеђења 7) упитник за административно и техничко особље.
<i>Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа</i>	Утврђивање разлика у учесталости насиља и основним облицима насилног понашања између ученика основних школа и средњошколаца	14943 ученика, од чега: - 8689 основаца - 6254 средњошколаца	Компаративни метод	Упитничка самопроцена Ликертовог формата
<i>Облици и чиниоци школског насилништва и виктимизације</i>	Испитивање структуре насилног понашања, односно утврђивање основних облика насилништва и виктимизације код ученика средњих школа, узимајући у обзир њихову агресивност, пол, разред и школски успех	649 средњошколаца из три гимназије и пет стручних школа из урбане средине	Метод анализе	- Упитник вршњачког насиља и виктимизације (УВНВ) - Упитник агресивности БОДХ

Назив студије	Циљеви студије	Узорак	Метод	Инструмент
<i>Вршњачко насиље – Булинг код ученика средњих школа</i>	Регистровање насиља између адолесцената средњошколског узраста, као и утврђивање везе између насилништва и претходне виктимизације, односно стилова социјализације од стране родитеља и школе, као најзначајнијих фактора развоја адолесцентске личности	200 београдских средњошколаца оба пола, старости између 15 и 19 година који похађају XII београдску гимназију и Средњу туристичку школу	Метод анализе	Скале Ликертовог типа: - Скала дисциплинског усмерења - Скала процене васпитног стила родитеља - Скала процене изложености вршњачком насиљу - Скала процене тенденције ка вршњачком насиљу
<i>Насилно понашање према и међу децом и младима у спорту</i>	Утврђивање индикатора насилне интеракције међу различитим актерима унутар спортског окружења, утврђивање форми насиља који се јављају у дечијем и омладинском спорту и колика је њихова учесталост, утврђивање фактора са којима је повезано јављање насиља у спорту, утврђивање улога тренера у вези са (не)насилним понашањем, као и да се утврди начин реаговања спортиста на насиље у спорту	399 спортиста и спортисткиња тимских контактних спортова (рукомет, фудбал и кошарка) између 13 и 17 година старости из 10 градова из 6 региона: Војводина, Београд, Јужна Србија, Западна Србија, Источна Србија и Централна Србија	Факторска анализа	- Упитник од 149 питања
<i>Мултиетничка социјализација и етнички облици насиља код омладине Војводине</i>	НИЈЕ НАВЕДЕНО	4300 ученика (осми разред основне школе и други и четврти разред средње школе)	Дескриптивни метод	- Упитник од 37 питања

Назив студије	Циљеви студије	Узорак	Метод	Инструмент
<i>Етничке различитости и насиље у школи</i>	Испитивање свести ученика о националној припадности, односа према другим нацијама на подручју Војводине, присутност национализма код генерације чији су родитељи образовани под снажним утицајем марксистичке идеологије, а они сами у времену бурних превирања у свим сферама друштвеног живота	4260 ученика (осми разред основне школе и други и четврти разред средње школе)	Дескриптивни метод	- Упитник од 37 питања
<i>Повезаност играња видео-игрица и вршњачког насиља код адолесцената у Србији</i>	Испитивање веза између учесталости играња видео игрица и њихове насилности са вршњачким насиљем и успехом у школи	578 испитаника из 3 основне и 3 средње школе из Београда и Крагујевца. Узорком су биле обухваћене четири узрастне категорије: шести и осми разред основне школе и други и четврти разред средње школе	Метод анализе	Упитник конструисан на основу упитника Андерсона и сарадника (Андерсон ет ал., 2007) и упитника који је коришћен у пројекту „Школа без насиља“

Као што смо већ навели, у жижи интересовања ових истраживања је најчешће било школско насиље (види Динић, Соколовска, Миловановић, & Ољача, 2014; Gojković & Vukičević, 2011; Kodžopeljić, Smederevac, & Čolović, 2010; Milošević, 2009; Popadić, Plut, & Pavlović, 2014), где су испитаници били ученици основношколског и средњошколског узраста, као и њихови наставници и родитељи. Усмереност на школски узраст није случајан. С једне стране, оно даје могућност да се упореди агресивност деце и адолесцената, а са друге, до испитаника се лако долази и без већих проблема може да се формира одговарајући узорак са великом територијалном покривеношћу. Оно што представља проблем

код омладине као циљне групе неког истраживања, јесте да се тешко долази до појединих група испитаника. Наиме, младе особе између 15 и 18, односно 19 година се још увек у највећем проценту налазе у школском систему, али проблем настаје са онима старијима од 19 година, пошто је један део њих на студијама, део се налази у радном односу, а део је незапослено. Како бисмо добили валидне резултате важно је да у истраживање буду укључене све категорије младих, а поготово они који су незапослени и који су испали из система образовања, а до њих се најтеже долази.

Квантитативно најобимније истраживање на тему насиља у нашем друштву спроведено је у оквиру УНИЦЕФ-овог пројекта „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“¹, чији налази су објављени у књизи „Насиље у школама Србије. Анализа стања од 2006. до 2013. године“ (Popadić, Plut, & Pavlović, 2014)². У књизи су обједињени подаци истраживања спроведених у 237 основних школа широм Србије у периоду од 2005. до 2013. године, а испитивањем је било обухваћено 124.000 испитаника, од чега 109.151 ученика и 15.507 одраслих, запослених у школама. Циљ истраживања је био да се утврди у којој мери насиље представља проблем у школама у нашем друштву, односно да се добију одговори на питања колико ученика је угрожено насилним понашањем својих вршњака и одраслих, колико су различити облици насиља распрострањени, како ученици и одрасли реагују на насиље у школи када су сведоци, као и да ли постоје разлике између школа према угрожености ученика насиљем?³

С обзиром на то, да је, по речима аутора, циљ програма „Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“ био смањење насиља у школама (Popadić, Plut, & Pavlović, 2014:17), испитивањем учесталости насиља,

1 У наставку текста ћемо користити скраћени назив пројекта, „Школа без насиља“.

2 Иако су у овом раду представљени резултати истраживања спроведених у основним школама, рад је значајан и важно га је споменути, пошто се ради о најобимнијем истраживању на ову тему, а приступ и инструменти конструисани за потребе овог истраживања коришћени су, уз одређене модификације појединих питања у упитнику, и приликом истраживања насилног понашања у средњим школама, који су се у пројекат укључили од 2009. године.

3 Аутори истраживања су Драган Попадић и Дијана Плут, сарадници Института за психологију Филозофског факултета у Београду, а од 2012. године тиму се придружио и Зоран Павловић са Филозофског факултета. Истраживања на терену су организовали ментори, који су бирали на конкурс из редова школских психолога и педагога са искуством и знањем у области превенције насиља и вредности ненасиља. Поред организовања истраживања, ментори су у школама формирали и обучавали школски тим који је извео истраживање, организовао и контролисао унос података, послао податке Институту за психологију и организовао презентацију резултата за наставнике, родитеље и децу. Свака школа укључена у пројекат је од Института добила комплетан извештај о резултатима истраживања, које је писао стучни тим Института за психологију (Popadić, Plut, & Pavlović, 2014).

њених врста, карактеристика ученика који се насилно понашају, односно жртава, реакција ученика на угроженост насиљем и слично, без испитивања могућих узрока насилног понашања, не постижу се постављени циљеви. Наиме, врло је тешко утицати на смањење насилног понашања уколико не знамо због чега се они јављају. Аутори су за ово дали објашњење да „низ варијабли које би се тикале ваншколских аспеката и које могу помоћи да се разуме насиље у школи, али су слабо повезани да оним што школа може да предузме, као што су породични фактори, црте личности, утицај шире заједнице итд., нису обухваћени, и иначе обимним упитником“ (Ibid.,168). Пошто школа игра значајну улогу у социјализацији деце и с обзиром на то да је то установа која треба да даје подршку здравом развоју ученика, препознавање и упознавање са факторима који утичу на насилно понашање својих ученика је од изузетне важности, ако ни због чега другог, онда због пружања адекватне подршке ученику који одраста у ризичном окружењу. Како се радило у великом пројекту који је био подржан и од стране тадашњег Министарства просвете и спорта Републике Србије, требало је применити интердисциплинарни приступ и требало је укључити и социологе, педагоге и криминологе, јер је то била прилика да се научна јавност детаљно упозна са карактеристикама и узроцима насилног понашања ученика, на основу чијих резултата би онда могли да се осмисле и адекватни програми за превенцију. Због приступа који је примењен у овом истраживању, остало се на равни идентификације појавности проблема, без могућности да се зађе у дубину и да се ова појава детаљно проучи.

За потребе овог истраживања конструисано је седам упитника: 1) упитник за ученике млађих разреда (3. и 4. разред); 2) упитник за ученике старијих разреда (од 5. до 8. разреда); 3) упитник за наставнике; 4) упитник за директоре и секретаре; 5) упитник за стручне сараднике; 6) упитник за школске полицајце и раднике обезбеђења и 7) упитник за административно и техничко особље.⁴ Упитници за ученике су конструисани по узор на Олвеусове „стандардне“ упитнике. Питања су била груписана у девет тематских целина и то: 1) однос ученика према школи; 2) изложеност насилном понашању вршњака; 3) реаговање на насилно понашање вршњака; 4) околности под којима се дешава насилно понашање; 5) насилно понашање одраслих према ученицима; 6) насилне и наоружане групе; 7) насилно понашање ученика према запосленима; 8) насилно понашање ученика према вршњацима и 9) мишљење ученика о томе како би се могло смањити насиље у школи. Прва верзија упитника за старије ученике је имала 85 затворених и 5 отворених питања, док је друга верзија сад-

4 С обзиром на то да су у истраживање били укључени и одрасли, њихови одговори се у овој књизи штуро обрађују.

ржала 84 затворена и 8 отворених питања (Ibid.). Упитник са оволиким бројем питања је преобиман за ученике виших разреда основне школе и ученици након извесног времена могу да изгубе интересовање и вољу за попуњавање истог. Врло је могуће да ученици нису пажљиво читали питања и понуђене одговоре, већ да су их насумично заокруживали. Да ученици нису имали стрпљења да попуњавају овај преобиман упитник, донекле потврђује и чињеница да су се аутори већ приликом обраде података суочили са великим бројем некомплетно попуњених упитника, па су одлучили да у истраживање укључе све макар мало употребљиве податке, што значи да су задржавани и упитници где је ученик одговорио само на четвртину од укупног броја питања, под условом да су та питања била главна питања (Ibid.,170). Чињеница да су аутори могли да уваже на овај начин попуњене упитнике, сугерише да су имали простора да га скрате, како би избегли половично попуњавање истих. С друге стране, дискутабилно је и каквог су квалитета остали одговори дати од стране ученика који су попунили свега четвртину упитника. Да су поједини ученици неозбиљно попуњавали упитнике види се и из констатације аутора да су из анализа изостављени ученици који су сами, на крају попуњавања упитника, рекли да су на велики број питања одговарали неискрено. Њих је било 1.200, што је чинило 2% испитаника (Ibid.,170). Ова констатација изазива постављање питања: колико је још ученика неозбиљно попуњавало упитник, а да то није „пријавило“? Ефектнији начин да се филтрирају неозбиљно попуњавани упитници, од пријављивања самог испитаника да је неозбиљно попуњавао исти, јесте укључивање контролних питања у упитник, који би омогућили истраживачу да уочи недоследности испитаника приликом одговарања на питања. На жалост, пошто нисмо дошли до упитника који је кориштен, немамо информација о томе да ли је упитник садржавао оваква питања или не.

Упитнике су ученици попуњавали групно, у свом одељењу, на другом школском часу преподневне и поподневне смене, у истом дану. Попуњавање упитника је надзирао наставник, који је по распореду имао час у том одељењу. Наставници су добили писано упутство како да уведу ученике у попуњавање упитника и како да се понашају у току попуњавања истих, како не би угрозили приватност ученика. Пре попуњавања упитника ученицима је објашњено шта се под насиљем подразумева у овом истраживању, а шта истраживачи не сматрају насиљем. Уколико се јасно дефинише проблем истраживања и уколико се на адекватан начин одреде индикатори проучаване појаве, нема потребе да се проблем истраживања дефинише испитаницима. Овај чин упућује да у истраживању постоји проблем око операционализације, јер се испитаницима прво објашњава шта насиље јесте или није, како би онда они могли да препознају овакво понашање код себе и код

других. Овакав захтев отвара читав низ питања, као на пример, како можемо да будемо сигурни да су испитаници разумели у потпуности дефиницију (с обзиром на то да су овај упитник попуњавали ученици виших разреда основних школа), да су дефиницију сви ученици схватили на исти начин, да су приликом одговарања на сва питања имали ову дефиницију на уму и слично. Поред тога, проблематично је и само одређење насиља, јер је, између осталог, наведено да се „насилним понашањем не сматрају пријатељска задиркивања и препирке које повремено искрсну између деце...” (Ibid.,47). Имајући у виду да ученици често психолошко и вербално насиље означавају као шалу и пријатељско задиркивање, иако то другој особи не прија, доводи се у питање валидност одговора на питања која се односе на ову врсту насиља. Чак и сам начин спровођења испитивања оставља много простора за грешке. Не знамо, на пример, колико су се и да ли су се наставници, на чијим часовима су ученици попуњавали упитнике, придржавали писаног упутства који су добили у вези спровођења испитивања? Уколико се нису придржавали ових упутстава, онда се поставља питање колико су добијени одговори употребљиви?

2009. године програм „Школа без насиља“ је пилотиран и у 9 средњих школа у Војводини, и то у Суботици, Новом Саду, Бачком Петровцу и Бечеју.⁵ До детаљне анализе резултата истраживања спроведених у овим школама нисмо могли да дођемо, али су резултати истраживања у основним и средњим школама упоређени у раду „Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа“ (Kodžopeljić, Smederevac, & Čolović, 2010). За потребе ове студије, у анализу су укључени само ученици основних школа који су учествовали у трећем кругу истраживања, јер је њихов број био најближи броју средњошколаца који су учествовали у пилот фази истраживања у средњим школама. Укупан број ученика који су били укључени у ово истраживање је био 14.943, од чега 8689 ученика основних школа (58,1%) и 6254 (41,9%) ученика средњих школа. Узорак ученика основних школа испитан је у оквиру дела истраживања које је спроводио Институт за психологију из Београда, док је узорак ученика средњих школа испитан у делу истраживања које је спровео Одсек за психологију Филозофског факултета из Новог Сада. За потребе истраживања насиља у средњим школама коришћен је упитник који су конструисали Попадић и Плут, с тим да су поједина питања модификована у складу са специфичностима овог узрасног периода. Приликом анализе за ову студију издвојени су одговори

5 Из Суботице у пројекат су биле укључене Техничка школа „Иван Сарић“ и Гимназија „Светозар Марковић“, из Новог Сада Електротехничка школа „Михајло Пупин“ и Техничка школа „Павле Савић“, из Бачког Петровца Гимназија „Јан Колар“, док из Бечеја Економско-трговинска школа, Гимназија Бечеј, Техничка школа и ШОСО Братство (Извор: <http://www.unicef.rs/files/2FINALNI%20Spisak%20%C5%A1kola%20koje%20su%20u%20programu%20-%20za%20sajt.pdf>)

испитаника који се односе на самопроцену сопствене насилности, самопроцену о изложености насиљу, као и на ставове и уверења везана за различите аспекте ситуација насиља. Ова самопроцена је имала форму Ликертове скале (Ibid.). Генерални проблем са истраживањем које је спроведено у оквиру пројекта „Школа без насиља“, како у основним, тако и у средњим школама, јесте да се тежило квантитету, а не квалитету, да постоје пропусти у операционализацији проблема испитивања и да се пропустила шанса да се насилно понашање као друштвена појава детаљније упозна, те се остало на дескриптивној равни. У студији „Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа“ је постојала намера да се насилно понашање боље упозна упоређивањем његове учесталости, његових појавних облика и реакција ученика који су били сведоци насиља међу основношколским и средњошколским узрастом, али су аутори промашили да изведу један врло занимљив закључак. Наиме, на основу податка да је већи проценат ученика средњих школа изјавило да **никада** нису доживели насиље у односу на ученике основних школа, аутори су закључили да је насиље у нижим одељењима учесталије него у вишим. Овај закључак би био на месту да су исти ученици испитивани и у основној и у средњој школи. С обзиром да то у овом истраживању није случај, једини могући закључак који може да се извуче јесте да је насиље присутније међу млађом генерацијом, него међу старијом. Ова констатација одмах наводи истраживача да постави питање: „Шта је то што се разликује у животима млађих генерација у односу на старије, што би могло да објасни ову чињеницу?“ чиме се отварају нови правци за проучавање овог проблема.

Истраживањем насиља међу средњошколцима бавили су се и други аутори. У раду „Облици и чиниоци школског насилништва и виктимизације“ (Динић, Соколовска, Миловановић, и Ољача, 2014) аутори су изнели налазе истраживања чији је циљ био испитивање структуре насилног понашања, односно утврђивање основних облика насилништва и виктимизације код ученика средњих школа, узимајући у обзир њихову агресивност, пол, разред и школски успех. У раду се примењује психолошки приступ проблему насилништва и након изнетих многобројних схватања и дефиниција овог проблема, аутори прихватају становиште по коме постоји физичко, вербално и релационо насилно понашање које је проузроковано индиректном, социјалном и релационом агесијом (Ibid.). Узорак у истраживању је чинило 649 средњошколаца из три гимназије и пет стручних школа из урбане средине. Као инструмент је коришћен *Упитник вршњачког насиља и виктимизације (VBHV)*, који је конструисан од стране Б. Динић, В. Соколовска и Ј. Коцопељић на основу постојећих упитника који су дати у публикацијама америчког Центра за контролу и превенцију болести и Нацио-

налног центра за превенцију повреде, и *Упитник агресивности БОДХ*, који су контруисали Б. Динић, Д. Митровић и С. Смедеревац. Упитник УВНВ се базира на самопроцени учесталости вршења различитих облика насиља, као и на самопроцени учесталости тих истих облика насиља у интеракцији са другим ученицима из школе, док се Упитник БОДХ састојао из 23 ставке на које се одговарало петостепеном скалом Ликертовог типа. Док код скале Ликертовог типа постоји могућност укључивања контролних питања/ставова, којима би се, у извесној мери, искључили насумични или друштвено пожељни одговори, мањкавост самопроцене ученика јесте у истинитости и прецизности датих одговора. Наиме, поставља се питање колико су ученици који су вршили или трпели насиље, најпре, спремни да признају то себи и да препознају такво понашање код себе, а онда и да ли ће бити искрени приликом попуњавања упитника. Генерално посматрано, један од недостатака упитника, као инструмента за прикупљање података, јесте управо у томе што је тешко утврдити да ли су испитаници искрено одговарали на питања, али је могуће неискрене одговоре до извесне мере контролисати, на пример укључивањем, већ поменутих, контролних питања.

Скала Ликертовог типа је као инструмент коришћен и у истраживању В. Гојковић и Л. Вукичевић (Gojković & Vukičević, 2011), чији је циљ био регистровање насиља између адолесцената средњошколског узраста, као и утврђивање везе између насилништва и претходне виктимизације, односно стилова социјализације од стране родитеља и школе, као најзначајнијих фактора развоја адолесцентске личности. И у овом истраживању је примењен психолошки приступ и приликом дефинисања појма насилништва аутори прихватају Олвеусово (Olweus) становиште да је оно „поновљена и трајна изложеност ученика негативним поступцима од стране других ученика“ (Ibid.,201). За потребе истраживања од стране аутора конструисане су скале дисциплинског усмерења, како би се добили одговори на питања каква је дисциплина школе, затим скала процене васпитног стила родитеља, скала процене изложености вршњачком насиљу и скала процене тенденције ка вршњачком насиљу. Узорак у овом истраживању је чинило 200 београдских средњошколаца оба пола, старости између 15 и 19 година који похађају XII београдску гимназију и Средњу туристичку школу. Због чега су одабране баш ове школе у раду није објашњено, али је проблематично то што су аутори на основу истраживања спроведеног у две средње школе изнели закључке о насилничком понашању ученика у „београдским средњим школама“ (Gojković & Vukičević, 2011:212, 215).

Средњошколци су, поред основаца, били део узорка истраживања које се бави насиљем у спорту, а који је спроведен у оквиру пројекта „Превенција конфликата и насилног понашања према и међу децом и младима у спорту као делу

локалне заједнице“ подржаног од стране Центра за права детета у сарадњи са Немачком организацијом за међународну сарадњу ГИЗ и Министарством омладине и спорта. Циљ овог истраживања је био да се утврде индикатори насилне интеракције међу различитим актерима унутар спортског окружења, да се утврде које форме насиља се јављају у дечијем и омладинском спорту и колика је њихова учесталост, да се утврди са којим факторима је повезано јављање насиља у спорту, да се утврди улога тренера у вези са (не)насилним понашањем, као и да се утврди начин реаговања спортиста на насиље у спорту. Фактори чија се повезаност са насиљем испитивала су пол, узраст, врста спорта, стаж у бављењу спортом уопште, стаж у тиму/клубу, вредновање спорта, ниво аспирације у бављењу спортом, статус у тиму и задовољство играчким временом. Спроведена студија је експлоративно истраживање анкетног типа.

За потребе истраживања конструисан је упитник који се базирао, између осталог, и на упитнику који је коришћен у пројекту „Школа без насиља“. Упитник је садржао 149 питања, од којих су 11 била отвореног типа, али студија нам не даје детаљније информације о питањима која су се нашли у упитнику, па нисмо у могућности да овај инструмент анализирамо.

Узорак су чинили спортисти/спортисткиње тимских контактних спортова и то, рукомета, фудбала и кошарке, њих укупно 465, али након изостављања неадекватно попуњених упитника, као и елиминисања упитника млађих спортиста од 13 година и оних старијих од 17 година, коначан узорак је бројао 399 спортиста/киња старих између 13 и 17 година. Приликом одабира испитаника водило се рачуна у ком региону живе, о врсти спорта којим се баве, о узрасту и полу. Истраживње је спроведено у 6 региона: Војводина, Београд, Јужна Србија, Западна Србија, Источна Србија и Централна Србија, од стране обучених анкетара који су имали претходна искуства у спровођењу истраживања.

Методолошки значај овог истраживања лежи у томе што се најпре, проучава насиље у спорту, чиме се проблем насиља сагледава из другог угла, што је новина у односу на студије које се баве школским насиљем, а потом, и што је његов циљ да се утврде са којим факторима је повезано јављање насиља у спорт, чиме се доприноси бољем разумевању ове појаве.

Средњошколци су чинили део узрока и у истраживању „Евалуација стања међуетничких односа код младих у Војводини“⁶ чији је циљ био да се испита свест ученика о националној припадности, њихов однос према другим нацијама на подручју Војводине, као и присутност национализма код генерације чији

6 Истраживање је спроведено почетком 2007. године, у оквиру пројекта подржаног од стране Покрајинског секретаријата за управу, прописе и националне мањине и Педагошког завода Војводине. Емпиријску фазу истраживања спровео је истраживачки тим у саставу: др Радош Радивојевић, др Гордана Вуксановић, др Мирјана Францешко и Тијана Вучевић.

су родитељи образовани под снажним утицајем марксистичке идеологије, а они сами у времену бурних превирања у свим сферама друштвеног живота (Vuksanović, 2009). Истраживање је спроведено у 60 основних и 60 средњих школа са територије Војводине. Испитаници су били ученици осмих разреда основних школа и других и четвртих разреда средњих школа. Број испитаника се кретао између 4310 и 4260.⁷ У истраживању се водило рачуна да се укључе школе у којој се настава изводи и на језицима националних мањина.

Подаци су се прикупљали помоћу упитника, који је садржао 37 питања од којих је само питање, које се односило на давање мишљења о начинима побољшања међуетничких односа у школи испитаника, било отвореног типа. Анкете су биле преведене на језике националних мањина, а анкетиари су познавали језик националне мањине и потицали су из тих средина.⁸

Из овог истраживања су настале две студије које се баве везом између међуетничких односа, националног/етничког идентитета и насиља. Један од њих је рад Радоша Радивојевића под називом „*Мултиетничка социјализација и етнички облици насиља код омладине*“, а друга је студија „*Етничке различитости и насиље у школи*“ Гордане Вуксановић. С обзиром на наслове ових студија, етничким облицима насиља је посвећено веома мало пажње. Овај проблем је проузрокован питањима у упитнику, у коме се свега неколико питања односе на међуетничке сукобе, односно насиље. До упитника који се користио у овом истраживању нисмо успели да дођемо, па смо информације о питањима доби-ли на основу презентованих резултата везаних за етничке сукобе. Оно што од-мах пада у очи јесте неадекватна формулација питања. Једна од дискутабилних питања гласи: „*Да ли вас је лично некада неки припадник друге нације које живи у Војводини лично повредио?*“, а понуђени одговори су били 1) Да, вербално ме је вређао као припадника нације; 2) Да, вербално ме је вређао као личност; 3) Да, физички ми је претио; 4) Да, физичке ме је напао; 5) Да, емоционално ме је ниподаштавао; 6) Неки други начин повреде; 7) Не, никада ме припадник друге нације није вређао. Проблем са овом формулацијом је у томе што није прецизна и што у мултинационалном друштву, каква је Војводина, постоји ве-лика вероватноћа да ће стране укључене у сукоб или насиље бити припадници различитих етничких заједница/нација, а то нужно не значи да је узрок насиља

7 Радивојевић и Вуксановић у делима објављеним у зборнику са научног скупа „Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира“ наводе различите податке о броју испитаника у поменутом истраживању.

8 С обзиром на то да у самим радовима аутори нису изнели довољно информација о приступу и методологији истраживања, додатне информације смо прикупили на интернет страници Педагошког Завода Војводине. http://www.pzv.org.rs/PZVs/files/sr/Osnovni_rezultati_istrazivanja_Dr_Rados_Radivojevic_7.pdf

била етничка нетрпељивост. Једино први понуђени одговор сугерише да је у основи тог чина била припадност одређеној националној заједници, док из осталих понуђених одговора то није јасно. На основу овако дефинисаног питања је Радивојевић извео закључак да структура облика етничког насиља показује да је најизраженије вербално насиље, којем је било изложено 22.70% испитаника, од чега је вербалном вређању на националној основи било је изложено 15.69% испитаника, а вербалном вређању као личности било је изложено 7.01% младих људи (Radivojević, 2009). Уколико неко изјави да су га вербално вређали као личност, то не може да се припише етничком насиљу, поготово не у мултиетничкој средини, јер мотиви за такво понашање могу бити разни. Гордана Вуксановић је у својој студији ово посебно истакла нагласивши да није могуће утврдити шта је представљало повод за претње и нападе, национална припадност или нешто друго (Vuksanović, 2009). Друго неадекватно формулисано питање у упитнику је гласило: „*Да ли се осећате лично безбедним у насељу у којем живите?*“ на основу чега је Радивојевић закључивао о осећају безбедности припадника појединих националних заједница. На основу овако постављеног питања не можемо да извучемо такав закључак, јер све зависи у ком делу града испитаници живе и нивоа опште безбедности у њему, невезано за националну припадност. Иако је постојала намера да се испитају међуетнички односи као потенцијални узроци насиља, ово се није постигло услед неадекватне опрационализације проблема.

Корак даље у проучавању проблематике вршњачког насиља начинили су Ана Јевтић и Миломирка Савић, које су покушале да испитају везу између учесталости играња видео игрица и њихове насилности са вршњачким насиљем и успехом у школи (Jevtić & Savić, 2013). Ауторке прихватају Попадићеву дефиницију насиља по коме је оно „намерно и неоправдано наношење штете другоме“ (Попадић, 2009:13) а „понашање којим се наноси штета може бити вербално и невербално и може се састојати у физичком повређивању, наношењу материјалне штете или психолошком повређивању, као што је застрашивање, срамоћење, социјална изолација и слично.“ (Popadić i Plut, 2007:310 наведено према Jevtić & Savić, 2013:193) и сходно томе се у истраживању примењује психолошки приступ проблему. Истраживање је спроведено у 3 основне и 3 средње школе из Београда и Крагујевца, на узорку од 578 испитаника. Узорком су биле обухваћене четири узрасне категорије: шести и осми разред основне школе и други и четврти разред средње школе. За потребе истраживања конструисан је, односно адаптирани су упитници који су у претходном периоду коришћени за истраживање ове теме, као што је упитник Андерсона и сарадника (Anderson et al., 2007, наведено према Jevtić & Savić, 2013) и упитник који је коришћен у пројекту „Школа без насиља“ (види Popadić, Plut, & Pavlović, 2014). И у овом

истраживању се јавља проблем са операционализацијом. Наиме, у једном од питања се од испитаника тражи да сами процене степен насилности видео-игрица које играју и ТВ садржаја које прате на скали од један до четири (уопште није, мало, прилично, веома је насилна). Како постоје схватања по којима услед играња насилних видео игрица и гледања таквих ТВ садржаја деца и млади постају толерантни на насиље и такве садржаје не перципирају као насилне, тражити од испитаника да сами процене степен насилности одређеног садржаја је проблематично. Поред тога, схватања о томе колико је одређена игрица насилна или не се разликује од особе до особе.

Анализирајући горе представљена емпиријска истраживања, можемо да закључимо неколико ствари. Прво, омладинским насиљем се веома мало истраживања бави. Разлог за ово можемо наћи у чињеници, да су истраживања потврдила да је насилно понашање најучесталије управо на млађем узрасту и да се оно са повећањем година смањује. Друго, међу радовима који проучавају насилно понашање омладине, најбројнија су истраживања која се односе на школско насиље и већини је циљ да кванитификује учесталост насиља, да идентификује облике силедијштва и виктимизације, да одреде карактеристике насилника, односно жртава, при чему се најчешће узимају у обзир варијабле попут пола, успеха у школи, година старости, агресивност и слично. Треће, у узорке истраживања до којих смо успели да дођемо, били су укључени млади који су се налазили у средњим школама. Недостају анализе присутности и учесталости насиља међу младим људима који су на факултетима и који нису више у школском систему. Четврто, дубља анализа узрока оваквог вида понашања омладине на нашим просторима је скоро непостојећа. Проучавајући литературу ми смо наишли на два рада која проучавају везу између међунационалних односа и насилног понашања (види Radivojević, 2009 и Vuksanović, 2009), а која су настала на основу истог истраживања, један рад који анализира везу између играња видео-игрица и насилног понашања, један рад који покушава да укаже на везу између агресивности и насилништва, као и једно истраживање које анализира повезаност између дисциплине у школи и учесталости насиље. Проучавања осталих могућих узрочника агресивности и насилног понашања, попут здравствених проблема, исхране, субкултуре насиља, перцепције неправде, степена самоконтроле и друштвене контроле, односа у породици и васпитних стилова, готово да и не постоје. Изучавања породичних односа и стилова васпитања родитеља као могућих узрока насиља, су присутна код истраживања насиља међу основношколском децом, али не и међу омладином. Пето, већина постојећих истраживања покушавају да идентификују тренутно стање у нашем друштву, а не да разумеју и објасне због чега се насиље јавља. Упоредни приказ се примењује у неколико

радова, где се упоређују подаци добијени протеклих десет година, као и подаци из различитих друштава. Историјски приступ проблему је занемарен, једним делом и због тога што су истраживања агресивности и насилног понашања у нашем друштву почела тек након 2000. године и практично не постоје подаци са којима данашњи налази могу да се упореде. Међутим, од педесетих година XX века у српском друштву постоји традиција проучавања васпитне запуштености деце и младих, као и малолетничке делинквенције (види Броџић, 1971). Ови подаци би донекле могли да послуже да се створи јаснија слика о овој појави. Поред тога, у данашњим истраживањима преовладава психолошки приступ проблему насиља. Оно се директно одражава и на циљеве истих, па се тако истраживања више баве идентификацијом карактеристика личности насилника и жртве, облика насиља и слично, а мање настоје да објасне појаву узимајући у обзир друштвено окружење и процесе и покушавајући да утврде узрочно-последичне везе. Због комплексности самог проблема насиља, приликом његовог проучавања неопходна је примена интердисциплинарног приступа, како би се проблем сагледао из што више углова. Шесто, као инструмент за прикупљање података се најчешће користио упитник и то се у већини случајева адаптирао упитник који је конструисан за потребе пројекта „Школа без насиља“. Анкетирање је најраспрострањенија техника за прикупљање података о насилном понашању омладине и у другим државама, али су истраживања често лонгитудиналног карактера, како би се пратио развој и промена оваквог понашања. Поред испитивања, приликом проучавања утицаја појединих узрока насиља, у развијеним друштвима се примењује и експеримент, што изискује већа финансијска улагања у истраживање, што у Србији представља проблем.

Генерално посматрано, у српском друштву насилно понашање омладине је појава која је идентификована, али која се још увек у потпуности не разуме и не може објаснити. Овакво стање пружа велике могућности младим истраживачима да анализирају и да покушају да објасне разне сегменте овог проблема.

Закључак

Иако је омладинско насиље једно од актуелнијих глобалних проблема којима светски истраживачи посвећују велику пажњу, у Србији се изучавање ове проблематике још увек налази у повоју. Поред спорадичних анализа малолетничке делинквенције, криминалитета и васпитне запуштеност младих људи током XX века, учесталије изучавање омладинског насиља почиње тек након демократских промена, са проучавањем проблема са којима се суочавају млади у српском друштву.

На нашим просторима, омладинским насиљем су, међу првима, почели да се баве психолози, па није ни чудо што у изучавању овог проблема преовладава психолошки приступ. Од десетак емпиријским истраживања до којих смо успели да дођемо, већина се бави идентификацијом и учесталошћу школског насиља, као и његовим појавним облицима, док о њиховим узроцима још увек не знамо много. Како традиција бављења омладинским насиљем у нашем друштву траје свега десетак година, приликом планирања и спровођења истраживања, често правимо почетничке грешке, које се махом тичу операционализације проблема проучавања. Операционализација није једноставна, поготово када се ради о проблему који је комплексан и приликом чијег изучавања се истраживач суочава са бројним тешкоћама, а које су везане за дефинисање појмова насиље и омладина, разграничења њима сродних појмова, примене адекватног приступа, при чему треба да узме у обзир и специфичности друштвеног окружења у коме се дата појава изучава.

Како бисмо у потпуности упознали и разумели ову комплексну појаву неопходно је да омладинско насиље сагледамо из различитих перспектива, а то нам може обезбедити једино интердисциплинарни приступ. Његово сагледавање из медицинског, психолошког, педагошког, социолошког, антрополошког, историјског, криминолошког и правног аспекта, омогућило би нам да истражимо његове димензије које су до сада остале нетакнуте. Историјским сагледавањем, упоређивањем добијених података са резултатима истраживања спроведених у другим државама, спровођењем експеримената, као и лонгитудиналним истраживањима, можемо да спознамо његове главне узроке и на тај начин и да адекватно одговоримо на њих. Међутим, оваква истраживања захтевају и адекватна финансијска средства, што може да представи велики проблем, поготово уколико држава нема слуха и вољу да се позабави са овим проблемом.

ЛИТЕРАТУРА

- Babović, M. (2015). Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju strukturnog, kulturnog i direktnog nasilja. *Sociologija, Vol. LVII, No 2*, 331-352.
- Болчић, С. (2003). *Свет рада у трансформацији*. Београд: Плато.
- Bročić, M. i saradnici (1971). *Mladi, položaj, vaspitanje, aktivnosti... Bibliografska građa sa anotacijama objavljena u Jugoslaviji u periodu 1950 - 1967*. Београд: Institut društvenih nauke.
- Динић, Б., Соколовска, В., Миловановић, И., & Ољача, М. (2014). Облици и чиниоци школског насилништва и виктимизације. *Зборник Института за педагошка истраживања, 46(2)*, 399-424.
- Đurić, Đ. (1997). *Psihologija i obrazovanje*. Sombor: Učiteljski fakultet u Somboru.
- Foy, J. E. (2002). *A Brave New Generation - Youth in Federal Republic of Yugoslavia: Findings and Recommendations*. Belgrade: UNICEF.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research, Vol. 6, No. 3*, 167-191.
- Gojković, V., & Vukičević, L. (2011). Vršnjačko nasilje - Bullying kod učenika srednjih škola. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, XXX(1-2)*, 199-218.
- Görge, T., Kraus, B., Taefi, A., Hosé Bernuz Beneitez, M., Christiaens, J., Meško, G., i drugi. *Youth deviance and Youth Violence. Findings from a European study on juvenile delinquency and its prevention*.
- Gutović, V. (1998). *Ličnost i delinkvencija mladih*. Novi Sad: Dnevnik - izdavačka delatnost.
- Hotton, T. (2003). *Childhood Aggression and Exposure to Violence in the Home*. Ottawa: Canadian Centre for Justice Statistics.
- Jevtić, A., & Savić, M. (2013). Povezanost igranja video-igrica i vršnjačkog nasilja kod adolescenata u Srbiji. *Psihološka istraživanja, Vol. XVI(2)*, 191-208.
- Калезић Вигњевић, А., Петричевић, А., Лајовић, Б., Максимовић, Б., Коруга, Д., Чукурановић, Г., и други. (2007). *Посебан протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Калезић Вигњевић, А., Петричевић, А., Лајовић, Б., Радосављевић, Б., Максимовић, Б., Коруга, Д., и други. (2009). *Приручник за примену Посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Kodžopeljić, J., Smederevac, S., & Čolović, P. (2010). Razlike u učestalosti i oblicima nasilnog ponašanja između učenika osnovnih i srednjih škola. *Primenjena psihologija (4)*, 289-305.
- Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Loeber, R., Pardini, D., Homish, D. L., Wei, E. H., Farrington, D. P., Creemers, J., i drugi. (2005). The Prediction of Violence and Homicide in Young Men. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73(6)*, 1074-1088.

- Марковић Крстић, С. (2011). Омладина као предмет научног проучавања: настанак и развој социологије омладине. *Образовање и савремени универзитет: тематски зборник радова*, 392 - 409.
- Milić, A., & Čičkarić, L. (1998). *Generacija u protestu*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Milošević, B. (2009). Nasilje u školi i školsko nasilje: susret socijalne patologije i "crne pedagogije". *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira* (str. 123-136). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Olweus, D. (1999). Az iskolai zaklatás. *Educatio*, 717-739.
- Petrović, D. (2009). Specifičnosti vršnjačkih konflikata u adolescenciji. *Psihologija*, 221-238.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju; UNICEF.
- Popadić, D., Bračanac, L., Golić, M., Petrović, M., & Vidović, S. (2011). *Nasilno ponašanje prema i među decom i mladima u sportu. Rezultati istraživanja i preporuke*. Beograd: Centar za prava deteta; Ministarstvo omladine i sporta; GIZ.
- Popadić, D., Plut, D., & Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije. Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF.
- Radivojević, R. (2009). Multietnička socijalizacija i etnički oblici nasilja kod omladine Vojvodine. *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira* (str. 217-236). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Sibley, D. (1995). *Geographies of exclusion*. London & New York: Routledge.
- Tomanović, S. (2012). Od omladine do socijalnih biografija mladih u postsocijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja. U S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, i drugi, *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* (str. 9-43). Beograd: Čigoja štampa; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Vučević, T. (2009). Ženski buling - nasilje među vršnjakinjama kao izraz protivrečne socijalizacije. *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji kulture mira* (str. 375-393). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Vuksanović, G. (2009). Etničke različitosti i nasilje u školi. *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira* (str. 247-257). Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja.
- Wortley, S., Speersad, R., Mcalla, A., Singh, R., Madon, N., Greene, C., i drugi. (2008). *The Root Causes of Youth Violence: A Review of Major Theoretical Perspectives*. Ontario: Queen's Printer.

Lidija Terek

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

METHODOLOGICAL SPECIFICS OF THE EMPIRICAL STUDIES OF YOUTH VIOLENCE IN SERBIA

Summary: At the end of the 20th and the beginning of 21st century the scientific community has begun to study the problem of youth violence, which has become more and more prevalent in all societies, regardless of their level of social development. The study of violent behavior in the Serbian society has a short tradition. The first major study of the manifestation of violence among elementary and high school student began in 2006 as part of UNICEF's project "School without Violence", after which more and more researcher studied this phenomenon, although there is still not enough studies that are addresses this problem. Studies dealing with this issue often focus on elementary school children, while the issue of youth violence is neglected. The aim of this work is, first of all, to address the methodological difficulties that arise during the study of youth violence, and then to analyze the specifics of the available empirical studies of youth violence in our society.

Keywords: *methodological specifics, youth violence, empirical research.*